

Diana Vukičević-Samaržija

Institut za povijest umjetnosti, Zagreb

Tri priloga istraživanju sakralne gotičke arhitekture u Slavoniji

Izvorni znanstveni rad – *Original scientific paper*

predan 15. 9. 2003.

Sažetak

Crkva sv. Martina u Maloj Črešnjevici spominje se u popisu župa Zagrebačke biskupije 1334. godine. U 18. je stoljeću barokizirana. Nakon oštećenja za Domovinskog rata raspoznate su strukture gotičkog zdanja s kvadratnim svetištem, građenog opekom, u 15. stoljeću. Župna crkva sv. Andrije u Viljevu sačuvala je svoj izvorni gotički oblik iz 15. stoljeća usprkos građevinskim promjenama u 18. i 19. stoljeću. Crkva pripada skupini jednobrodnih zdanja s poligonolnim svetištem. Istraživanja na kapeli Bl. Djevice Marije u Kobašu daju

neke nove spoznaje o ovome zdanju. Potvrđeno je da je do danas sačuvani torzo crkve izvorno bio svetište samostanske crkve. Zdanje potječe iz 15. stoljeća.

Kamenarske pojedinosti u Gospi Kloštarskoj u Kobašu obogaćuju spoznaje o likovnom govoru i stilskoj raznolikosti razdoblja i regije, dok ranije neidentificirane gotičke crkve sv. Martina u Maloj Črešnjevici i sv. Andrije u Viljevu upotpunjuju katalog spomenika gotičke sakralne arhitekture Slavonije.

Ključne riječi: *Mala Črešnjevica, Viljevo, Kobaš, Slavonija, gotika, crkva*

U stvaranju kataloga spomenika srednjovjekovne sakralne arhitekture Slavonije, ciljano istraživanja dovode do promjena ponajprije u kvantitativnom smislu – povećavanjem broja pouzdano utvrđenih objekata. Onima otprije poznatima, u literaturi zabilježenima odnosno obrađenima spomenicima crkvenoga graditeljstva, priključuju se novi. Interpretacija njihovih izvornih obilježja nakon promjena kojima su recentno podvrgnuti, tj. analiza i istraživanja provedenih u funkciji obnove, donose ujedno i spoznaje koje omogućuju cjelovitije vrednovanje i uspostavu stilsko-kronoloških uporišta u ukupnom fondu srednjovjekovnih spomenika regije.

Velike promjene u zbirnoj slici spomeničkog fonda izrazite su u Slavoniji nakon ratova.¹ Zbog razaranja u Domovinskom ratu broj sakralnih spomenika se promijenio; neki su se, poput crkve sv. Marije u Vočinu, pretvorili u ruševine, dok su se u jezgrama kasnije preoblikovanih objekata, poput crkvi u Maloj Črešnjevici i Viljevu, pokazale srednjovjekovne crkve. Nadopunjavanje kataloga srednjovjekovnih spomenika stoga ostaje i nadalje otvorenom i aktualnom temom.

Crkva sv. Martina (318 blagonosnih otaca) u Maloj Črešnjevici

Današnja je crkva u Maloj Črešnjevici u ruševnom stanju. Već od 1986. godine bila je zapuštena, a tijekom Domovinskog rata stradala je uslijed požara uzrokovanog eksplozivima. Uništen je krov te stropovi apsida i broda, a oštećeni su i

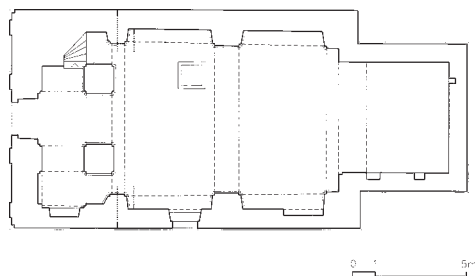
gornji dijelovi zidova. Zbog obnove crkve provedena su prethodna konzervatorska ispitivanja zida i učinjene neke arheološke sonde 2001. godine,² a sustavnija arheološka istraživanja nastavljena su 2002. godine.³

Već se ranije naslućivalo da se unutar barokne crkve nalaze strukture srednjovjekovne crkve sv. Martina;⁴ danas se može raspoznati i slijed njezine gradnje u srednjem vijeku i utvrditi opseg barokne adaptacije i kasnijih manjih zahvata.

Crkva ograđena cinkturom smještena je na sjevernom dijelu povišenog platoa usred današnjeg sela. Zid cinkture dug je 90 m, debljine je 50 cm, s vanjske strane doseže visinu od 190 cm. Pretpostavlja se da se ovdje nalazila srednjovjekovna utvrda.⁵

Sam lokalitet, odnosno posjed, spominje se u srednjem vijeku u nekoliko navrata. Prvi put 1231. godine pod imenom *Chresneu terra*,⁶ a 1333. godine kao vlasnik posjeda *Cheresneu* navodi se Aleksandar, sin magistra Moysa, varaždinskog župana.⁷ Godine 1347. naziv posjeda bilježi se kao *Chresneuicha ac Chresneuch*.⁸ Isprava iz godine 1358. posjed pod nazivom *Cheresnew* spominje uz veliku cestu: (*Prima igitur meta inciperet a parte orientis circa*) *magnam viam, que iret ad Chresnew*.⁹

Župna crkva sv. Martina u Črešnjevici upisana je 1334. godine u *Statutima zagrebačkog kaptola* u arhidakonatu Zagrebačke biskupije Gušće (*Guescha*) navodom *ecclesia sancti Martini de Cheresnou*.¹⁰ Ime župnika – *Benedictus plebanus de Chresno* – javlja se na popisu župa Zagrebačke biskupije iz 1501.

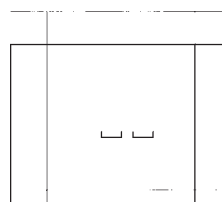
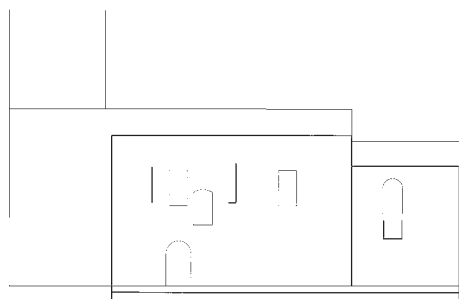

Mala Črešnjevica, Sv. Martin, tlocrt (arh. crtež: M. Stepinac, prema nacrtu iz elaborata za obnovu)

Mala Črešnjevica, St. Martin, plan

Mala Črešnjevica, Sv. Martin, pogled na južni i istočni zid, ubilježeni nalazi izvornih otvora (arh. crtež: M. Stepinac, prema nacrtu iz elaborata za obnovu)

Mala Črešnjevica, St. Martin, view of the south and east wall, registered findings of the original openings

godine.¹¹ Tijekom 16. i 17. stoljeća u doba turske okupacije crkva je bila zapuštena, a nakon oslobođenja Slavonije bila je barokizirana i adaptirana za obred Istočne crkve.

Danas se gotovo u potpunosti može raspoznati srednjovjekovna crkva, njezin tlocrtni tip, dimenzije te broj i karakter svijetlih otvora. Izvorna crkva sv. Martina, građena opekom, jednobrodna je dobro orijentirana gotička građevina s užim i nižim kvadratnim svetištem. Svetište je, zacijelo, kao i kod srodnih građevina kontinentalne Hrvatske, bilo svodeno. Također je prema komparativnim primjerima moguće zaključiti da je brod bio pokriven tabulatom. Na vanjskom zidnom plaštu, koji je bez žbuke, i na mjestima u unutrašnjosti gdje je žbuka skinuta jasno se čitaju građevna obilježja izvornog objekta i naknadne promjene. Na vanjskim plohamajužnog i sjevernog zida broda vidi se sljubno mjesto srednjovjekovnog i baroknog ziđa. Sjeverozapadni i jugozapadni kutovi broda u izvornom formatu naziru se i u unutrašnjosti, a položaj pročelnog zida srednjovjekovnog objekta potvrđen je i u ostacima temeljnih struktura. Time je određen format srednjovjekovne crkve. Luk na unutarnjem zapadnom dijelu južnog uzdužnog zida broda trag je svodne konstrukcije koja je nosila srednjovjekovno pjevalište. Prilagodбом crkve za istočni pravoslavni obred 1722.–1723. godine¹² na građevinama se nisu dogodile znatnije strukturalne promjene, iako se prema podacima iz arhiva Zagrebačko-ljubljanske eparhije navodi da je to godina izgradnje crkve. Kako je gornja ljuska propala, najvjerojatnije su tada iznivelirani i nadozidani perimetralni zidovi. Analizom ziđa i vrste žbuke utvrđeno je da su zidovi broda i apside povišeni za približno 120 cm. Najveće promjene dogodile su se 1763. godine. Crkva je tada produljena prema zapadu, gdje je izgrađeno novo pjevalište, nad kojim se nalazi toranj. Tada je crkva još bila pokrivena tabulatom, a kasnobarokno svodovlje oslonjeno

na tri para pilastara priljubljenih uz bočne zidove podignuto je naknadno.

Promatranjem južnog vanjskog zida moguće je jasno razabrati izvornu visinu zidova crkve (sačuvanu do iznad prozora). Najviše se ističu kvadratni prozorski otvori s metalnim rešetkama iz novijeg vremena. Njihovim probojem najviše su oštećeni izvorni prozori, od kojih su dva djelomično sačuvana. Istočniji prozor sačuvao je prozorsku klupčicu i istočni dio skošenja prozorske niše do pete luka. Na istoj visini nalazi se i zapadniji prozor, koji je osvjetljavao gotičko pjevalište, zazidan u baroku. Sačuvao je u obrisu potpuni nadvoj luka, a u zapadnoj reški visinu i vanjski luk prozorske niše. Na zidu nije moguće očitati mjesto izvornog južnog ulaza. Arheološkim istraživanjem iz 2001. godine¹³ određena je stara razina poda (za 40 cm niža od zatečene), a pronađene strukture na mjestu današnjeg portala u unutrašnjosti interpretirane su kao ostatak stubišta od zidane opeke.¹⁴ Gotičko popločenje može se ustanoviti u svetišnom dijelu. Arheološka istraživanja iz 2002. godine utvrdila su čak dvije starije podnice.¹⁵ Na svetištu su prepoznatljivi položaji i širina južnog te dva istočna prozora, kao i prozorska klupčica, tlocrt i profilacija prozorskih niša na istočnom zidu. Na južnom zidu svetišta donji dio prozorskog otvora bio je čitljiv u tragu. Prema tim podacima restaurirana su danas sva tri prozora. Crkva na sjevernoj strani nije imala otvora.

Srednjovjekovna župna crkva sv. Martina (danas 318 blagoslovnih otaca) u Maloj Črešnjevici, spomenuta 1334. godine, sačuvala je, dakle, u svojoj građevnoj strukturi slijed gotičke i barokne gradnje, kad je prilagođena istočnom pravoslavnom obredu. Izvorna srednjovjekovna crkva potječe iz 15. stoljeća. Po tlocrtu i jednostavnoj profilaciji prozorskih niša¹⁶ na svetištu bliska je crkvi sv. Petra u Zdencima.¹⁷

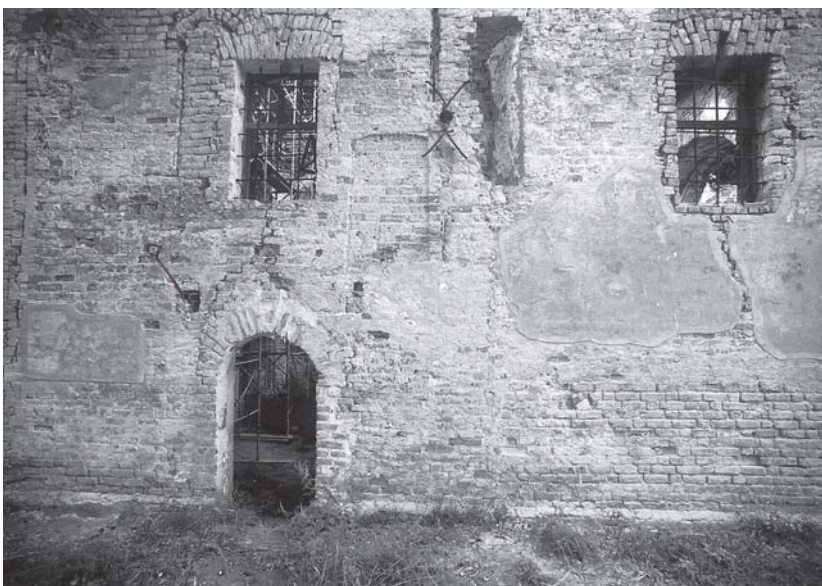
Mala Črešnjevica, Sv. Martin, pogled na svetište prije restauracije (foto: T. Tkalčec)

Mala Črešnjevica, St. Martin, view of the sanctuary before the restoration

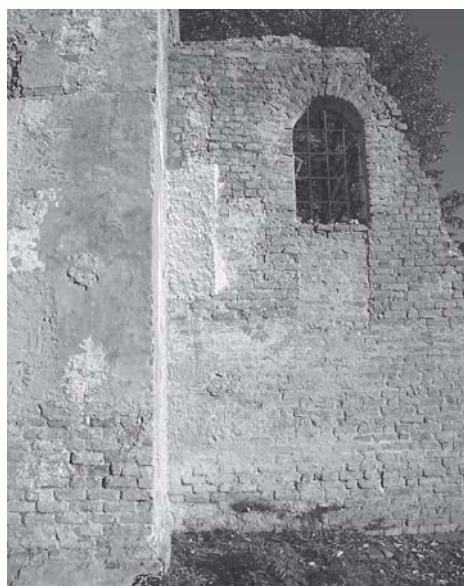
Mala Črešnjevica, Sv. Martin, pogled na svetište (foto: M. Drmić)

Mala Črešnjevica, St. Martin, view of the sanctuary

Mala Črešnjevica, Sv. Martin, pogled na južni zid broda (foto: M. Drmić)

Mala Črešnjevica, St. Martin, view of the south wall of the nave

Mala Črešnjevica, Sv. Martin, pogled na južni zid svetišta prije restauracije (foto: T. Tkalčec)

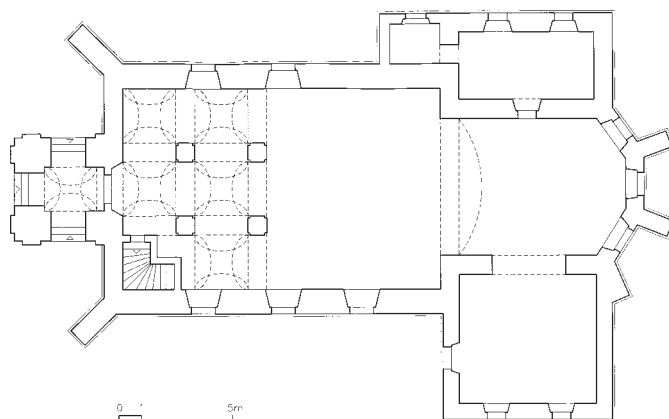
Mala Črešnjevica, St. Martin, view of the south wall of the sanctuary before the restoration

Župna crkve sv. Andrije u Viljevu

Današnji izgled gotičke crkve sv. Andrije rezultat je niza građevinskih zahvata provedenih tijekom 18. i 19. stoljeća. Izrazito su uočljive pregradnje 19. stoljeća, kad je sagrađen kor (1837.),¹⁸ oratorij s južne strane svetišta (1846.),¹⁹ preoblikovana sjeverna sakristija i promijenjeno nadsvođenje svetišta. Zidni plašt izvorne građevine, koji određuje njezin prostor i tlocrt, sačuvan je gotovo u potpunosti. Njezina tipologija jednobrodne građevine s užim i nižim poligonalnim svetištem s kontraforima određuje je kao gotičku crkvu. Karakter srednjovjekovnog prostora ponajbolje je sačuvan u svetištu, koje na svojim vanjskim uglovima poligona ima stupnjevane kontrafore.

Tijekom popravka građevine 2002. godine na njezinoj vanjšini skinuta je žbuka, te je postalo vidljivo da je crkva u potpunosti sačuvala svoj izvorni format, mjesta izvornih otvora i strukturu ziđa. Dobro orijentirana srednjovjekovna crkva građena je opekom. Prostori sadašnje građevine – brod i svetište – visinom su danas izjednačeni. Kako njezina izvorna elevacija nije sačuvana do vijenca, ne može se odrediti točna visina gotičke crkve, odnosno visinske razlike broda i svetišta.

Prema postojećim prozorima i tragovima onih danas zazidanih može se zaključiti da je crkva u nekoliko navrata mijenjala sustav osvjjetljenja. U vrijeme gotike imala je uske, visoko postavljene prozore, čiji se tragovi i danas razabiru na vanjskim zidovima. Na južnom zidu broda sačuvana su mjesta

Viljevo, Sv. Andrija, tlocrt (arh. crtež: M. Stepinac, prema arhivskom nacrtu)

Viljevo, St. Andrew, plan

triju izvornih prozora i portala, koji je bio smješten na sredini zidne plohe. Također su sačuvana mjesta istočnog, jugoistočnog i sjeveroistočnog prozora svetišta, a smještaj južnoga može se pretpostaviti prema načinu svođenja. Na sjevernom zidu broda srednjovjekovne crkve nije bilo otvora. Ondje se nazire oteretni luk, koji je nastao u jednoj od kasnijih građevinskih preinaka crkve, kao i tragovi otvora, koji potječu iz

Viljevo, Sv. Andrija, pogled na svetište (foto: M. Drmić)
Viljevo, St. Andrew, view of the sanctuary

Viljevo, Sv. Andrija, ulaz u sakristiju (foto: M. Drmić)
Viljevo, St. Andrew, sacristy entrance

kanobaroknog razdoblja, kada su se na brodu prozori postavljali nasuprotno. Današnji otvori na tom zidu su recentni.

Gotička sakristija bila je prislonjena uz sjevernu stranu svetišta. Njezin je oblik promijenjen. Produljivana je prema istoku, te je tom prilikom uklonjen sjeveroistočni kontrafor. U prigradenoj prostoriji, uz zapadni zid sakristije, sačuvan je ostatak gotičkog podzida (sokla) broda crkve. Okvir vrata kojima se pristupa u sakristiju četvrtastog je oblika, ukrašen gotičkom profilacijom s izraženim središnjim štapom. Profilacija je pokrivena slojevima boje, te nije sasvim jasno čitljiva.

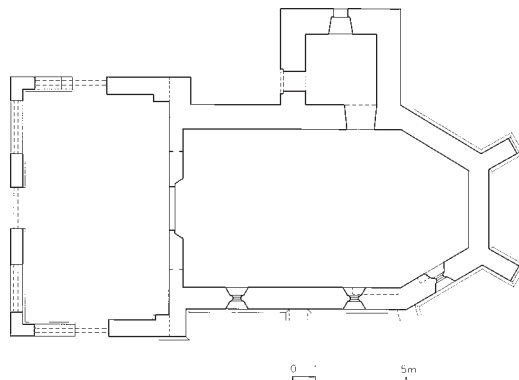
Građevina je u svojoj unutrašnjosti sačuvala temeljne proporcije – dužinu i širinu – dok je u elevaciji i načinu osvjetljenja znatno izmijenjena. Njezino svetište ima oblik pravilnog poligona projektiranog prema osmerokutu, a izduženi brod svojim se proporcijama približava sikstonu,²⁰ što grafički dokumentira i tlocrt crkve s kraja 19. stoljeća.

Pisani povijesni podaci o crkvi sv. Andrije u Viljevu su oskudni; u srednjovjekovnim izvorima o njoj, koliko je poznato, nema izravnog spomena. Ime župe, koja je u tadašnjoj crkveno-administrativnoj podjeli pripadala Osuvačkom arhidakonatu Pečujske biskupije, pisano je u povijesti u raznim oblicima. Srednjovjekovna imena mjesta u Slavoniji ponekad je vrlo teško povezati s modernom toponimijom. U literaturi se zbog toga iznose različita mišljenja o povijesnim imenima pojedinih mjesta, a suglasnost tumačenja ne postoji ni kad je riječ o Viljevu.²¹ Prvi siguran spomen crkve – *ad villam Viglievi prope ecclesiam sancti Andreae Apostoli* – potječe iz 1618. godine, kada je opisana u apostolskoj vizitaciji Bartola Kašića.²² Ondje se navodi kako se u crkvi dugo nije služila misa, te da nema prozora i vratnica (... *s. Andreae profanato templo divinum Sacrificium celebratum, in quo neque in fenestris neque in portis valvae da claudendum* ...). Crkva sv. Andrije spominje se i u sažetom izvješću beogradskog biskupa fra Mateja Benlića iz 1672. godine, bez detaljnijeg opisa.²³ U razmjerno kratkom vremenskom razdoblju tijekom 18. stoljeća slavonske župe srednjovjekovne Pečujske biskupije pripadale su Zagrebačkoj biskupiji. Iz tog doba kanonska vizitacija (1730. godine) spominje crkvu sv. Andrije u Viljevu kao filijalnu kapelu župe u Donjem Miholjcu. Crkva je opisana kao zidana, bez tornja, sa zvonarom (zvono visi na stupovima) i dobro pokrivena.²⁴ Promjene u gradnji tijekom 18. i 19. stoljeća opisane su u rukopisu *Povijest župe Viljevo*, koji se nalazi u Župnom arhivu. Pouzdano su navedene godine izgradnje kora i oratorija, te detaljno višekratni građevinski popravci krova, boje nje unutrašnjosti, nabava orgulja. Ti građevinski zahvati promijenili su interijer: izgubljeni su svodovi i srednjovjekovni način osvjetljenja, ali gotički format crkve ostao je nepromijenjen do danas. Svojim oblikom uklapa se u standardni tip sakralne gotičke gradnje slavanskog prostora 15. stoljeća.

Majka Božja na nebo uznesena – Gospa Kloštarska u Kobašu

Prema dosadašnjim saznanjima crkva na groblju²⁵ u Kobašu ostatak je, tj. poligonalno svetište s potpornjacima, veće gotičke crkve iz 15. stoljeća.²⁶ Trijumfalni luk koji se i ranije nazirao na zidu zapadnog pročelja pokazuje da je crkva bila dvoprostorna, tj. da je imala brod i svetište. Širina broda može se pretpostaviti prema sačuvanim zidovima ramena crkve.

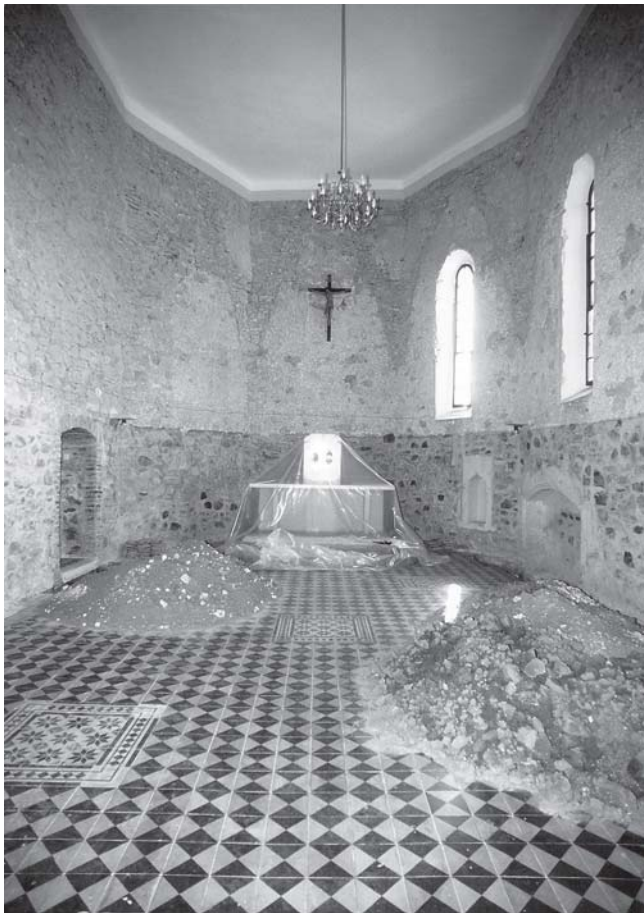
Crkva Gospe Kloštarske, točnije svetište nekadašnje gotičke crkve, građena je od miješanog kamena i klesanaca, koji

Kobaš, Bl. Djevica Marija, tlocrt (arh. snimak: D. Stepinac)
Kobaš, the Blessed Virgin Mary, plan

Kobaš, Bl. Djevica Marija, pogled sa sjeverozapada (foto: M. Drmić)
Kobaš, the Blessed Virgin Mary, north-west view

Kobaš, Bl. Djevica Marija, unutrašnjost (foto: M. Drmić)
Kobaš, the Blessed Virgin Mary, interior

Kobaš, Bl. Djevica Marija, pogled prema trijumfalnom zidu (foto: M. Drmić)
Kobaš, the Blessed Virgin Mary, view of the triumphal wall

učvršćuju uglove tornja i uglove sačuvanih krila zidova broda. Vanjski zidni plašt crkve prati podzid (sokl). Možemo pretpostaviti da su kontrafori profiliranim okapnicama bili vertikalno podijeljeni na tri dijela. Okapnice nisu sačuvane na svim mjestima. Profilacije prozorskih niša na južnoj strani potječu iz 15. stoljeća. U unutrašnjosti, na južnom zidu nalazi se sedilija nadvijena segmentnim lukom, a na južnom zidu poligonalnog zaključka nalazi se niša *sacri liquoris*, pravokutnog oblika, isklesana iz jednog kamena. Njezin sedlasto-lučno završen otvor uokviren je jednostavnom oblom profilacijom.

Predvorje je građeno 1702. godine,²⁷ a današnji toranj na sjevernoj strani sagrađen je 1958. godine. Prema sačuvanoj dokumentaciji u fototeci i dokumentaciji Zavoda za kulturu Ministarstva kulture (nekadašnji Konzervatorski zavod NRH) u Zagrebu izvorni toranj bio je 1951. godine teško oštećen. Zavod je dao preporuku da se toranj obnovi točno prema prijašnjem stanju i najstrože zabranio odnošenje urušenog materijala.²⁸ Prema očevitu²⁹ i onodobnim fotografijama vidi se da je toranj zapravo bio urušen. Godine 1952. godine bili su sačuvani dijelovi donje nadsvođene prostorije, zid uz apsidu i donji dio istočnog zida. Također se vidi noviji aneks, koji je bio prigraden uz sjevernu stranu crkve. Prema fotografijama iz 1953. godine možemo utvrditi i da se na prvoj etaži istočne strane tornja nalazio pravokutan prozor plitke profi-

lacije, identične onoj koja se danas može očitati na fragmentu portala ugrađenom u temelje zidova tornja. Ruševina tornja nije popravljena, već je sasvim srušena,³⁰ a na istom je mjestu sa starim građevnim materijalom prema starim fotografijama sagrađena replika gotičkog tornja. Istom prigodom popravljena je i crkva: *zalivene fuge*, te obnovljen podzid.

U literaturi se za crkvu Gospe Kloštarske pretpostavljalo da je bila cistercitska, a da su ju početkom 16. stoljeća preuzeli franjevci. Sigurnih povijesnih izvora nema, pa je nemoguće pouzdano ustvrditi da je posjed pripadao cistercitema. Na to, međutim, upućuje interpretacija jednoga historiografskog podatka, kao i činjenica smještaja crkve u monumentalnom pejzažu na utoku Orljave u Savu, u neposrednoj blizini mjesta na kojem se nalazio povijesni prijelaz preko Save u Bosnu. Mađarski kartografi cistercitskih opatija u ugarskom kraljevstvu spominju samostan *abatia Kolban (Colban) alias Kolban, in Slavonia fundata anno 1174*.³¹ Naslovna čast njezina opata donedavno je pripadala đakovačkim biskupima.³² Neki autori, poput Jelenića i Kukuljevića, tvrde da se taj podatak odnosi na Kobaš, dok Ostojić ide tako daleko da smatra da se *Kolban* uopće ne nalazi u Slavoniji.³³

Iz dosad poznatih podataka ne može se sasvim pouzdano zaključiti da su se cisterciti nalazili u Kobašu. Isto vrijedi i za preuzimanje zdanja od franjevaca – od tvrdnji da su franjev-

Kobaš, Bl. Djevica Marija, južni kapitel trijumfalnog luka, vanjska strana (foto: M. Drmić)

Kobaš, the Blessed Virgin Mary, the south capital of the triumphal arch, outer side

Kobaš, Bl. Djevica Marija, južni kapitel trijumfalnog luka, unutarnja strana (foto: M. Drmić)

Kobaš, the Blessed Virgin Mary, south capital of the triumphal arch, inner side

Kobaš, Bl. Djevica Marija, sjeverni kapitel trijumfalnog luka (foto: M. Drmić)

Kobaš, the Blessed Virgin Mary, north capital of the triumphal arch

ci u Kobašu podigli svoj samostan 1504. godine³⁴ do navoda da su bosanski franjevci posjedovali samostan između 1500.–1516. *in castro Giletiz vulgo Kobaš*.³⁵ Stoga je moguće ponovno postaviti pitanje izvorne funkcije crkve: je li posrijedi cistercijska samostanska crkva, ili franjevačka na posjedu Giletići?

Od godine 2003. Konzervatorski odjel u Osijeku provodi istraživanja za obnovu crkve.³⁶ Njihovi preliminarni rezultati potvrdili su neke ranije spoznaje i otvorili neka nova pitanja. Prema ustanovljenim zidnim strukturama ispod današnjeg tornja, koje se nastavljaju u smjeru sjevera i čine dio istočnog samostanskog krila, potvrđeno je da je crkva izvorno bila samostanska. Prihvatimo li da su te zidne strukture u temeljima današnjeg tornja zidne strukture gotičkog tornja koji je stajao do 1951. godine, te da se sačuvani dio profila zapadnog ulaza, danas u temeljima tornja, nalazi *in situ*, mogli bismo zaključiti da su crkva i samostan nastali istodobno.

Toranj je u samostanskim crkvama smješten uz svetište iz funkcionalnih i ekonomskih razloga, kako bi njegova prizemna prostorija poslužila kao sakristija, na koju se dalje veže samostansko krilo.³⁷

Navedena istraživanja otkrila su zidne strukture u unutrašnjosti. Na zidnom plaštu vide se obrisi susvodnica gotičkog svoda. Ustanovljena je razina poda, niža od današnje oko 40 centimetara. Skidanjem žbuke na trijumfalnom zidu ustanovljeni su klesani dijelovi trijumfalnog luka, te građevinske promjene toga zida. Analizom ziđa, njegovih zapuna i trijumfalnog luka mogu se uočiti tri građevinske faze unutar kojih je zdanje sniženo. U donjem dijelu uz pobočne zidove način slaganja kamena sličan je onome u ostalim zidovima svetišta, što bi se moglo tumačiti kao prva građevinska faza, a trijumfalni luk jednostavnog profila kao i zid nad njim od pete luka sagrađen je od opeke čini se u trenutku kad je pao svod.

Trijumfalni luk sastoji se od spomenutog šiljatog luka jednostavnog profila od opeke i klesanih dijelova. Klesani dijelovi polustupova sačuvani do pete luka profilirani su s tri štapa, od kojih je najistaknutiji srednji (u presjeku tri četvrtine kruga). Kapiteli luka nisu savim jednaki. Klesani su iz kamena osnovnog oblika kvadra. Neoblikovani dio ugrađen je u zid. Dio okrenut prema prostoru ima oblik obrnute krnje piramide. Abak je pravokutan, a dvoslojni prsten u donjem dijelu sastoji se od trbušastog dijela, koji prati poligonalnu profilaciju, i ravnog dijela, preklesanog i prilagođenog prijelazu na štap profilacije polustupa. I prednja je strana kapitela, koja se nalazi u ravnini zida, preklesana. Karakteristika profila vrpce *snažnog utora* dobro je vidljiva na južnom kapitelu s unutarnje strane. Tri stranice kapitela ukrašene su plitkim reljefom, klesanim cvijetom i rozetama. Sjeverni kapitel s vanjske strane u pogledu iz broda ukrašen je heraldičkim štitom. Na zidu trijumfalnog luka čitljive su građevinske promjene: u donjem dijelu uz pobočne zidove način slaganja kamena sličan je onome u ostalim zidovima svetišta, a konstrukcija samog luka (jednostavnog profila) kao i zid nad lukom (od pete luka navise) građeni su opekom. Prestankom funkcioniranja broda, tj. kada svetište postaje crkvom, otvor luka zapunjen je zidom od mješovitog materijala.

Čini se da je još prije tog zahvata zid trijumfalnog luka bio znatno oštećen, vjerojatno u trenutku kada je propalo izvorno nadstvođenje. Početkom 16. stoljeća ponovno je sazidan sam luk i nad njim zid od opeke, što se može primijetiti prema sljubnom mjestu zapadnog i uzdužnih zidova. Tada su presloženi i klesani dijelovi polustupova trijumfalnog luka, pri čemu je sekundarno ugrađen preklesani kapitel 14. stoljeća.

Istraživanja na svetištu nekadašnje gotičke crkve, koja su još u tijeku, potvrdila su strukture samostanske crkve 15. stoljeća. Građevina je bila svodena, a njezin se svod sastojao od

Kobaš, Bl. Djevica Marija, sjeverna strana 1951. godine (foto: Z. Vucelić, Ministarstvo kulture, Zavod za kulturu, Fototečna služba)
Kobaš, the Blessed Virgin Mary, north side in 1951

Kobaš, Bl. Djevica Marija, pogled s jugoistoka 1953. godine (foto: V. Brađač, Ministarstvo kulture, Zavod za kulturu, Fototečna služba)
Kobaš, the Blessed Virgin Mary, south-east view in 1953

a

b

c

Kobaš, Bl. Djevica Marija: a) zvonik, 1953; b) sokl na spoju svetišta i tornja, 1953; c) zvonik, 1952. (foto: G. Jurišić i K. Petrović, Ministarstvo kulture, Zavod za kulturu, Fototečna služba)

Kobaš, the Blessed Virgin Mary: a) belfry, 1953; b) pedestal on the junction of the sanctuary and the belfry, 1953; c) belfry, 1952

dva jarma i radijalnog zaključnog svoda. Izuzetnost ove crkve nije samo u njezinu smještaju u monumentalnom pejzažu i zagonetnoj povijesti, nego i u oblikovanju klesanih dijelova trijumfalnog luka, koji u slavonskom prostoru ne nalaze paralele. Te kamenarske pojedinosti u Gospi Kloštar-

skoj u Kobašu obogaćuju spoznaje o likovnom govoru i stilskoj raznolikosti razdoblja i regije, dok ranije neidentificirane gotičke crkve sv. Martina u Maloj Črešnjevici i sv. Andrije u Viljevu upotpunjuju katalog spomenika gotičke sakralne arhitekture Slavonije.

Bilješke

- 1
D. Vukičević-Samaržija, *Slavonija 1526. – Slavonija 1991.*, »Radovi Instituta za povijest umjetnosti«, 17, 1993., str. 11–21.
- 2
Konzervatorsko-restauratorski radovi u crkvi 318 blagoslovenih otaca u Maloj Črešnjevici. Izvješće istražnih radova, Oblikovanje d.o.o., Sesvete 2001. (elaborat za obnovu).
- 3
T. Tkalčec, *Izvješće o arheološkom istraživanju nalazišta crkve Sv. Martina na položaju crkve 318 blagoslovenih otaca u Maloj Črešnjevici*, Institut za arheologiju, Zagreb 2002.
- 4
B. Begović, *Crkva Svetih 318 blagoslovenih otaca u Maloj Črešnjevici*, »Podravski zbornik«, 86, Koprivnica 1986., str. 101–107.
- 5
Z. Lovrenčević, *Srednjovjekovne gradine u podravskoj regiji*, »Podravski zbornik«, 85, Koprivnica 1985., str. 168–199.
- 6
T. Smičiklas, *Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*, III., Zagreb 1905., str. 349.
- 7
Isto, X., Zagreb 1912., str. 81–82; u pismu Čazmanskoga kaptola banu Mikiću o sazivu plemića, uključujući i naznačene, na banski sud.
- 8
Isto, XI., Zagreb 1913., str. 394.
- 9
Isto, XII., Zagreb 1914., str. 538.
- 10
J. Buturac, *Popis župa zagrebačke biskupije 1334. i 1501. godine*, »Starine JAZU«, knj. 59, Zagreb 1984., str. 62.
- 11
Kaptolski arhiv, Zagreb, *Acta capituli antiqua*, fasc. 67, br. 6., Registrum plebanorum, altaristarum, 1501.
- 12
B. Begović, nav. dj., str. 103.
- 13
Vidi bilj. 2.
- 14
Konzervatorsko-restauratorski radovi u crkvi 318 blagoslovenih otaca u Maloj Črešnjevici... (nav. dj.); prema istraživanju poda tvrdi se da je portal bio na istome mjestu kao i danas.
- 15
T. Tkalčec, nav. dj.
- 16
Prozorska niša oblikovana je jednostavno skošenjem do povrata, koji se ponavlja u unutrašnjosti. Nakon restauratorskog zahvata nije sasvim vidljivo je li prozor bio ostakljen. Takav jednostavni oblik, formiran rano (zatječemo ga na objektima od 13. stoljeća), traje razmjerno dugo.
- 17
D. Vukičević-Samaržija, *Sakralna gotička arhitektura u Slavoniji*, Zagreb 1986., str. 153.
- 18
Arhiv župe Viljevo, Povijest župe Viljevo, 1. dio, str. 3.
- 19
M. Crnčan – A. Dević, *Župa Viljevo*, Viljevo 2003., str. 35.
- 20
U župnom arhivu čuva se nacrt koji nosi oznaku da je precrtan 1893. godine u Osijeku.
- 21
J. Brüstle, *Recensio universi cleri dioecesis Quinque-Ecclesiensis*, IV, Pečuh 1876., str. 842, tumači da se Viljevo u srednjem vijeku pisalo *Vilog*, *Wilog*, *Vlok*, dok **J. Bösendorfer** u djelu *Crnice iz slavonske povijesti*, Osijek 1910., str. 273, smatra da se to ime odnosi na mjesto Ujvlak, koje se nalazi pokraj Gorjana. **M. Crnčan i A. Dević**, nav. dj., str. 25, drže da se mjesno ime Viljevo u srednjem vijeku pisalo *Willio* (1317.), *Vyllyo* (1347.), *Vigljeva* (1597.).
- 22
M. Vanino, *Autobiografija Bartola Kašića*, Zagreb 1940., str. 73–74.
- 23
Isto, str. 34.
- 24
Nadbiskupski arhiv, Zagreb, Kanonska vizitacija 1730. godine, 29/1, str. 68.
- 25
Crkva je u 17. stoljeću imala funkciju župne; kao takva se spominje godine 1693., v. **E. Fermendžin**, *Acta Bosnae*, Zagreb 1892., str. 521.
- 26
D. Vukičević-Samaržija, nav. dj., str. 138. Vidi i **M. Dukić**, *Kloštar u Kobašu*, Zagreb 2002.
- 27
B. Glogovac, *Iz prošlosti župe kobaške i pakračke, iz arhiva franjevačkog samostana u Požegi*, »Katolički list«, 51, 1907., str. 605–608.
- 28
Državna uprava za zaštitu kulturne i prirodne baštine, Dokumentacija, dopis upućen Narodnom odboru Slavenskog Kobaša od 14. siječnja 1952. godine.
- 29
Državna uprava za zaštitu kulturne i prirodne baštine, Dokumentacija, Zapisnik komisije Gradskog muzeja Slavonski Brod od 23. siječnja 1952. godine.
- 30
Vidi se na fotografijama iz 1956. godine.
- 31
P. Leopoldus Janaschek, *Originum Cisterciensium*, I., str. 177, 220, Vindobonae 1877. i **D. Fuxhofer**, *Monasteriologia regni Hungariae*, I., Veszprem 1803, str. 117–118.
- 32
I. Ostojić, *Benediktinci u Hrvatskoj*, III, Split 1965., str. 239.
- 33
Isto, str. 240.
- 34
Isto, str. 240, preuzima podatak od **S. Pavičića**, u: *Hrvatska enciklopedija*, III., Zagreb 1942., str. 374, s. v. Brod na Savi.
- 35
J. Barle, *Popis župa u donjoj Slavoniji od godine 1660.*, »Vjesnik hrvatsko-slavonsko-dalmatinskog arhiva«, IX., 1907., str. 166 (prema Schematizmu Hrvatske provincije Svetih Ćirila i Metoda).
- 36
Radove vodi povjesničar umjetnosti Ratko Ivanušec.
- 37
D. Vukičević-Samaržija, *Gotičke crkve Hrvatskog zagorja*, Zagreb 1993., str. 50.

Summary

Diana Vukičević-Samaržija

Three Contributions to the Research of Sacral Gothic Architecture in Slavonia

Till now unknown in the technical literature Gothic churches of St. Martin (318 Benignant Fathers) in Mala Črešnjevica and the Viljevo parish church of St. Andrew were enlisted in the catalogue of medieval sacral monuments in Slavonia. Their Gothic structures became visible during the renovation.

There is a reference of the former Mala Črešnjevica parish church of St. Martin on the list of parishes of Zagreb bishopric in 1334, in the 18th century adjusted to the Eastern Rite and renovated in the Baroque style. After demolitions during the Croatian War of Independence structures of the Gothic one-nave building with a square sanctuary, made in brick in the 15th century were discovered.

Viljevo parish church of St. Andrew kept its original Gothic 15th century shape despite the building changes in the 18th

and 19th centuries. Gothic style is most obvious in the view of the sanctuary, polygonal with the graduated buttresses. Church belongs to a group of one-nave structures with polygonal sanctuary, the most widespread type of sacral Gothic architecture in the Slavonia area. During the façades' renovations in 2003, traces of Gothic windows on the south side of the nave and in the sanctuary appeared.

Renovation researches on the chapel of the Blessed Virgin Mary in Kobaš brought about some new facts on it. It is confirmed that the still preserved body of the church was originally the sanctuary of a monastery. The church derives from the 15th century, its polygonal sanctuary designed after a hexagon was vaulted. The shaping of the triumphal arch, the roll moulding and the capital has no parallel in the Slavonia area.

Sculptural details on the Kobaš church enrich the understanding of the period and region in the art terms and stylistic diversity, while the previously unidentified Gothic churches of St. Martin in Mala Črešnjevica and St. Andrew in Viljevo bring the catalogue of Gothic sacral architecture monuments in Slavonia up to date.

Key words: Mala Črešnjevica, Viljevo, Kobaš, Slavonia, Gothic, church